

نگاهی حقوقی بر یک عقدنامه ازدواج در دوره قاجار

بهناز رضایی

اساس و بنیان خانواده به روزگار خلقت آدم و حوا برمی گردد و غریزه حفظ حیات با تجدید نسل این بنیان اجتماعی را تقویت می کند. آنچه از بررسی نظام خانواده در جوامع مختلف بدست آمده این امر مقدس همچون سایر امور اجتماعی در چارچوب یک قرارداد شکل گرفته و تابع قوانین حاکم بر آن جامعه بوده است.

بررسی سیر تحول تاریخی بنیادهای حقوقی در ایران به سه دوره: از ایران باستان تا حمله اعراب به ایران و رواج قوانین اسلامی، ظهور اسلام و انقلاب مشروطه و دوره پس از پیروزی انقلاب (از سال ۱۳۶۱ با تغییرات جدید در جهت جایگزینی مسائل شرعی در امور جزایی) تقسیم می شود.

در دوره ایران باستان از زمان هخامنشیان و سپس اشکانیان تا انقراض سلسله ساسانی (۵۵۰ ق.م - ۶۵۱ م) اسناد و مدارک زیادی از نظر شناخت بنیادهای حقوقی وجود ندارد اما نکته قابل توجه در اسناد دوره ساسانی (کتابهای زند و اوستا، دینکرد و ...) ایجاد تحول در بنیادهای حقوقی است.

پس از اسلام تحولات چشمگیری در قوانین حقوقی روی می دهد و ایران نیز از این رویکرد و پذیرش اندیشه های روشن در جهت تعالی بهره مند می شود. اما قدرت سیاسی و نظامی اسلام بار دیگر دستخوش تحولاتی شده و از مذهب برای حفظ منافع حکومت استفاده می شود و تعبیر و تفسیرهای فردی استفاده می شود. به طوریکه که شاه بر حسب ضرورتی که خود تشخیص می دهد در امور که ضروری است دخالت کرده و تناسب آن را به دلخواه وی تغییر می کند. در نتیجه این امر سبب تزلزل پایه های عدالت می شود و مردم خواهان تشکیل عدالتخانه و شکل گیری انقلاب مشروطه می شوند.

با سفر اول ناصرالدینشاه به اروپا، شورای دولتی مجموعه ای از قوانین را به روش جدید برای حل و عقد امور و اجرای عدالت تدوین می کند. به گفته لرد کرزن این شورا به ترجمه مجموعه قوانین فرانسه^۱ (قانون جزای ۱۸۱۰) پرداخت که چندان مثمر ثمر نبود.

در سال ۱۲۷۵ ه.ق هیأت وزیران برای اولین بار تشکیل و شش وزارتخانه از جمله وزارت عدلیه (دادگستری) تأسیس شد و دو سال بعد ناصرالدین شاه دیوان مظالمی ایجاد کرد تا مردم شکایات خود را تقدیم شاه کنند. در سال ۱۲۹۰ ه.ق اداره ای به نام صندوقهای عدالت راه اندازی شد و مردم شکایات خود را در آن

^۱ □□□□ : مجموعه قوانین.

ریختند؛ اگرچه به هر شکایتی ترتیب اثر داده نمی شد مگر عرایضی که رفع ظلم از مظلوم می کرد، با این حال به دلایل متعدد ایجاد دادگستری و حکومت قانون به تأخیر افتاد.

پس از تدوین قانون اساسی منبع اصلی حقوق به چهار منبع افزایش یافت:

۱- قانون

۲- مصوبات کمیسیونهای مجلس و مصوبه های دولت با اجازه مجلس

۳- منابع فقهی معتبر یا فتاوی

۴- آراء وحدت رویه

قانون ازدواج از ۲۳ مرداد سال ۱۳۱۰ ش تصویب و به تدریج با الحاق آیین نامه هایی اجرایی شد. از بررسی سندهای ازدواج دوره قاجاری علاوه بر عناصری چون نگارش مقدمه های ادبی دلنشین (ستایش پروردگار جهان ، نعت پیامبر و ...) که بخش اعظم یک سند را تشکیل می دهد چنین بدست می آید که اگرچه قانون مشخص و مدونی هنوز در کشور وجود ندارد اما طرفین برای شروع یک زندگی مشترک و مستدام به اصول و قاعده ای مشخص در چارچوب یک قرارداد معتقد و پایبند بودند که به ظاهر بسیار ساده می نماید. اما در عین سادگی متن کلمات و عبارات چنان دارای بار حقوقی و معنوی است که در مقایسه با عقدنامه های امروزی در زمان خود بسیار شاخص و ارزشمند بودند و عدم ذکر برخی موارد را نمی توان حمل بر دانش و آگاهی اندک افراد آن زمان دانست بلکه در صورت بروز مشکل و اختلاف بین طرفین، حل اختلاف به ریش سفیدان قوم واگذار می شد و با این دید که دختر را با لباس سفید به خانه بخت می رود و با کفن از آن خانه بیرون می آید، حتی الامکان سعی در حل اختلاف می کردند؛ چنانچه در بررسی اسناد این دوره کمتر به اسنادی چون طلاقنامه بر می خوریم.

مشخصات سند:

- اهدائی از مجموعه شخصی آقای علی حجت زاده به مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک
- سال: ۱۲۹۹ ه.ق
- ابعاد: ۶۶/۵ × ۳۸/۵ سانتیمتر
- کاغذ مکانیکی و آهار مهره، یک تکه
- خطوط: تحمیدیه و بسم الله ... : خط ثلث نزدیک به نسخ ، متن: خط شکسته ، آیه ۳۲ سوره نور به خط نسخ شبیه به رقاع، سجالات: تحریری ، خطوط با مرکب الوان: سیاه و شنگرف
- تعداد سطور: ۱۲ سطر
- تزئینات: دارای سرلوح (کتیبه)، شمسه ، جدول و نقوش اسلیمی ساده در حاشیه ، و رنگ گذاری بسیار ساده و ابتدائی با رنگهای طلائی، شنگرف ، لاجورد و

سبز

تحمیدیه: هو المؤلف بین القلوب

بسم الله الرحمن الرحيم

تحمیدیه: اللهم آلف بینهما بمحمد و اله

زیبا زیوری که بدان صفحات جبهات^۲ عرایس^۳ مستوره حُجرات^۴ دلربائی را آریند [۱] حمد و شکر خالق است واحد و کریمی متفرد^۵ که به جهت حفظ نظام و نهج^۶ مرام^۷ هر یک از بنی [۲] نوع انسان را به زوجی قرین و به جهتی هم نشین همنشین ساحت^۸ و نیکو مفتاحی که به وی ابواب [۳] مقلله^۹ خلوات^{۱۰} زفاف دلالات حجرات خوشنمائی را گشایند. صلوات و سلام حضرت اقدس [۴] ابوالقاسمی است خاتم رسل هادی سبیل^{۱۱} که در باب محبوییت زوجیت سمند^{۱۲} ازدواج فام نیکو فرجام [۵] النکاح سنتی را در مضمار^{۱۳} تاکید آثار فمن رغب عن سنتی فلیس منی تاخت [۶]. و الحمد له ثم الحمد له که حکیم علی الاطلاق زنگ^{۱۴} بخل^{۱۵} عجز از انفاق را به توسعه ارزاق به صیقل کثیر الصفاى وانکحو الایامی منکم و الصالحین من عبادکم و امائکم ان یکونوا فقراء یغنهم الله و فضله والله واسع علیم^{۱۶} زدود. فلذا در اسعد [۷] زمان و اشرف اوان^{۱۸} عقد مناکحه صحیحه شرعیه و مزواجه ملبیه اسلامیه^{۱۹} واقع شد فیما بین جناب مستطاب^{۲۰} فضایل و فواضل^{۲۱} اکتساب، نخبه العلماء الاطیاب^{۲۲}، اشرف الحاج، حاجی شیخ موسی^{۲۳} [۸]

۲. جمع جبهه: ماه.

۳. جمع عروس.

۴. خانه خرد.

۵. تنها و یگانه.

۶. راه روشن و گشاده، طریق واضح.

۷. مراد و منظور.

۸. درگاه و آستانه.

۹. مؤنث مقله؛ بسته و قفل شده.

۱۰. انزوا، عزلت.

۱۱. جمع سبیل، راهها.

۱۲. رنگی باشد به زردی مائل مراسم را.

۱۳. مدت ریاضت دادن اسب.

۱۴. تیرگی.

۱۵. امساک.

۱۶. سوره نور آیه ۳۲: و البته باید مردان بی زن و زنان بی شوهر و کنیزان و بندگان خود را به نکاح یکدیگر درآورد تا میان مومنان مرد بی زن و زن بی شوهر باقی نماند و از فقر مترسید که اگر مرد و زنی فقیرند خدا به لطف خود آنان را غنی و بی نیاز خواهد فرمود که خدا به احوال بندگان آگاه و رحمتش وسیع است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

خلف^{۲۴} مرحمت پناه حاجی ملا محمد حسین ساکن زاویه زرنند^{۲۵} و علیا جناب خدرات و طهارت انتساب، اسوه العفاف، مکرمه، محترمه، بالغه^{۲۶} کامله، ثیبه^{۲۷} عقیقه، زهرا خانم بنت مرحوم جنت [۹] و رضوان جایگاه، طوبی و فردوس آرامگاه، آقای حاجی ملا هادی طهرانی طاب ثراه^{۲۸} به صدق^{۲۹} مبلغ سیصد و ده تومان^{۳۰} وجه ریال^{۳۱} ۲۴ نخودی^{۳۲} موصوف که ده تومان از آن بابت هدیه یک مجلد کلام الله [۱۰] خطی بوده باشد و سیصد تومان دیگر علی ذمه^{۳۳} الزوج ثابت است که عند مطالبته^{۳۴} ادا نماید و فی ضمن العقد شرط شد که اختیار مکان با زوجه باشد^{۳۵}. وقع ذلك فی سابع عشر^{۳۶} شهر^{۳۷} ذی الحجه ۱۲۹۹ [۱۱]

^{۱۷}. سعید، نیکبخت.

^{۱۸}. وقت و هنگام.

^{۱۹}. فصل سوم- در موانع نکاح- ماده ۱۰۵۹: نکاح مسلمه با غیر مسلم جایز نیست. فصل چهارم- شرایط صحت نکاح- ماده ۱۰۶۲: نکاح واقع می شود به ایجاب و قبول به الفاظی که صریحاً بر قصد ازدواج نماید.

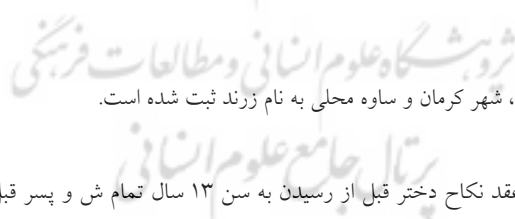
^{۲۰}. از القاب و عناوین بزرگان که در مخاطبه یا مکاتبه بکار برند.

^{۲۱}. نعمتهای بزرگ، سترگ یا نیکو.

^{۲۲}. جمع طیب، بوی خوش و حلال.

^{۲۳}. فصل چهارم- شرایط صحت نکاح- ماده ۱۰۶۷: تعیین زن و شوهر به نحوی که برای هیچ یک از طرفین در شخص طرف دیگر شبهه نباشد شرط صحت نکاح است.

^{۲۴}. فرزند صالح.

^{۲۵}. در تشخیص مکان ابهام وجود دارد زیرا در نواحی تهران، شهر کرمان و ساوه محلی به نام زرنند ثبت شده است.

^{۲۶}. فصل دوم- قابلیت صحی برای ازدواج- ماده ۱۰۴۱: عقد نکاح دختر قبل از رسیدن به سن ۱۳ سال تمام ش و پسر قبل از رسیدن به سن ۱۵ سال ش منوط به اذن ولی به شرط رعایت مصلحت با تشخیص دادگاه صالح.

^{۲۷}. زن شوی دیده که اکنون بی شوی است به طلاق یا مرگ شوی، بیوه.

^{۲۸}. جمله فعلیه دعایی، پاک و پاکیزه باد خاک او.

^{۲۹}. فصل هفتم- در مهر- ماده ۱۰۷۸: هر چیزی را که مالیت داشته و قابل تملک نیز باشد می توان مهر قرار داد.

ماده ۱۰۷۹: مهر باید بین طرفین تا حدی که رفع جهالت آنها بشود معلوم باشد.

ماده ۱۰۸۰: تعیین مقدار مهر منوط به تراضی طرفین است.

^{۳۰}. در بالای این مبلغ به خط سیاق ۳۱۰ تومان و در زیر آن نصف این مبلغ (۱۵۵) نیز به خط سیاق نوشته شده است.

^{۳۱}. واحد پول که در زمان محمد شاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۶۴ ه.ق) از مسکوکات نقره و معادل ۱۲۵ دینار و در اواخر قاجاریه معادل یک قران و پنج شاهی بود.

مهر: خوانده نمی‌شود.

سجل وقوعی:

بسم الله تعالى [۱] قد وقعت المناكحه [۲] الميمونه المباركه على الصداق [۳] المعين المزواجتها حصل فيه [۴] لدى في شهر ۱۷ ذى حجه الحرام ۱۲۹۹ [۵]

مهر: عبده موسى الحسيني

سجل شهودی:

بسم الله تعالى [۱] قد اخرجت صيغته المناكحه المباركه [۲] الميمونه على الصداق المعين المعلوم [۳] حتى سطر في ثامن عشر من ذى الحجه الحرام ۱۲۹۹ [۴]

مهر: افوض امری الى الله على اكبر الحسيني

منابع:

- ۱- نوربهاء، رضا: زمینه حقوق جزای عمومی، کتابخانه گنج دانش، تهران، ۱۳۸۷
- ۲- جهانگیر، منصور: قوانین و مقررات مربوط به ازدواج و طلاق، نشر دیدار، ۱۳۸۹
- ۳- گریشمن، رومن، ترجمه محمد معین: ایران پیش از اسلام، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی تهران، ۱۳۶۶
- ۴- الهی قمشه ای، مهدی (ترجمه): قرآن کریم، نشر سبحان، تهران، ۱۳۷۵.
- ۵- علی اکبر، دهخدا: لغتنامه دهخدا (الکترونیکی)
- ۶- فرهنگ المنجد (الکترونیکی)
- ۷- پاپلی یزدی، محمدحسین: فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۶۷.
- ۸- دیانت، ابوالحسن: فرهنگ تاریخی سنجش‌ها و ارزش‌ها، انتشارات تیماء تبریز، ۱۳۶۷

شهرگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱۷۳. واحد پول دایر صاحبقران است به وزن یک مثقال و گویند نه عشر نقره است و یک عشر مس، اما ظاهراً تفاوتی دارد و به حسب قیمت هزار دینار است و در اوایل دولت شاهنشاه شهید (ناصر الدین شاه) ۲۸ نخود بود به سکه قدیم، مرحوم دوست علی خان معیر الممالک ۲۶ نخود نمود و به تدریج ۲۴ نخود و آن وقت بر حسب قیمت معادل ۱/۲ فرانک و بعد از شکست نقره به تدریج نزول نمود و ...

۳۳. بر عهد و پیمان.

۳۴. فصل هفتم- در مهر- ماده ۱۰۸۲: به مجرد عقد زن مالک مهر می‌شود و می‌تواند هر نوع تصرفی که بخواهد در آن بنماید.

۳۵. فصل هشتم- در حقوق و تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر- ماده ۱۱۱۴: زن باید در منزلی که شوهر تعیین می‌کند سکنی نماید مگر آنکه اختیار تعیین منزل به زن داده شده باشد.

۳۶. روز هفدهم.

۳۷. ۵ ماه.